

Tabáni rezervátum

„... köröttem — essős vízfestmény — Tabán, nyugodt lennék, vagy boldog is talán. Ünék otthon az ablakmélyedésben, sétálnék egy-egy régimódi, halvány leánnyal a haldokló némaságban, vagy bogarásznék a Gellérthegy alján, és új boron, mikor habos a rámpás — kapukulcs a kezemben, kizilámpás — korhely árnyékmat nyomomba húzván mennék haza a kormos, süket utcán. Aztán csak várni — az élet elröppen — Horatius-t olvasni, esti ködben, álmodni mélyen és álmodni resten, s télen táncolni, túl, a kicsi Pesten.”

Akik a még élő, régi Tabánra emlékeznek, már túl vannak a hatvanadik életévükön és Kosztolányi Dezső idézett verstörődékét („Ének Virág Benedekről”) jobban megértik mint azok a mai fiatalok, akik már csak a Tabán helyére telepített nagyszerű parkot élvezik.

Ezért is érdekes az itt bemutatott régi térkép, amely 1870 körül készült, amikor az Ördögárok még nem volt végig befedve.

A térképről olvashatóan északkeletre a mai Szarvas tér, keletre a Templom tér alkotta a régi városmagot. A Szarvas térről vitt le a Dunához a meredek Apród utca, amely a régi Vízi-rondella mellett az egykori hajóhidhoz vezetett. A térre nyugat—északnyugat felől az Attila utca érkezett, amely a Várhegyet megkerülő egykori Via Regia (Királyi útvonal) nyomvonalán haladt. Ide csatlakozott a várfalba épített, Ferdinánd kapuhoz vezető kocsifélgát is.

A délebbre fekvő Templom tér fogadta a régi Fő utcát, amely a rómaiak egykori hadiútja volt, és amelynek 3. számú mérföldkövét a mai Ybl Miklós téren találták meg.

Ennek az ősi városrésznek a védelmét északról a Várhegy, nyugatról és délről az Ördögárok akkor jóval nagyobb vízhozamú medre, kelet felől pedig valószínűleg azok a városfalak képezték, melyek a tabáni Szt. Katalin-templom (egykori törökkori dzsámi) Duna felőli oldalán épültek, és amelyek egyes több méter széles szakaszait az Apród utca házáinak pincéiben még ma is megtalálhatjuk. Az is lehet, hogy a kis települést jórészt nem kőfal, hanem palánk övezte. Az Ördögárkon túl már a település „külvárosa” terült el, felhúzódva a Gellért-hegy és Nap-hegy oldalára. Hogy miért alakult ki itt egykor település, arra a révétkelőhely ad magyarázatot, amelyet egykor Anonymus „magyar rév”-nek nevezett. Itt, ahol a Gellért-hegy és a Várhegy között jól védhető völgy létezett, ahol a Nagykovácsinál eredő Szt. Pál-patak bő vizével a Dunába torkollott, ahol a meleg források a Dunán járó kis hajók részére télen jégmentes kikötőt biztosítottak, már a fiatalabb kőkor (a neolitikum), a rézkor és vaskor embereinek nyomát is feltárták. Az i. e. I. században az eraviszkuszok, i. e. 10-től kezdve pedig négy évszázadon át a rómaiak kerestek ugyanitt maguknak otthont. Amint a Limes egyik római őrtornya (burgus), itt szemben pedig a mai Március 15. téren egy részben ma is látható tábor (castrum) bizonyítja, ők is fontosnak tartották és védtek az átkelőhelyet. A népvándorlás kora alig hagyott itt emléket. A település tehát a kelet—nyugati és észak—déli főútvonalak találkozásánál, ahol még a Duna „országútja” is fontos szerepet játszott, nem a véletlen szülötte volt.

Mégis a tatárdúlás, a török hódoltság, a szabadságharc alatti ostromok, a sokszori tűzvész, árvíz, kolerajárvány sohasem engedték meg, hogy ez a település nyugodt, folyamatos fejlődés otthona legyen.

A kelet—nyugati és az észak—déli, valamint a dunai kereskedelmi forgalom mégis olyan telepet teremtett itt, amely a legkülönbözőbb népek állandó találkozóhelyévé vált. Így kerültek ide a Duna „útvonalán” a balkáni szláv népcsoportok is, amelyek hosszú időre

„Ráczvárossá” tették a Tabánt. Így alakult ki a Tabánnak némi levantei jellege, hangulata is. Tollius Jakab utrechti orvos 1687-ben többek között így ír az akkori Tabánról: „A romok közt és a pincékben görög vallású rácok laknak, akiknek főfoglalkozása a vízfordás, mivel a várban levő kutak a török által betömöttek, vagy pedig a törmelékek által bedugultak.”

Mégis az 1700-as évek elejére 700 házával már a Tabán a környékbeli települések között a legnépesebb. A 2780 főnyi lakosságnak mindössze 2%-a magyar, 2%-a német, 95%-a szerb és 1%-a egyéb. A görögkeleti szerbek jogilag csak ideiglenesen élhettek itt, mint zsellérek. A polgárjogot 1775 után kapták meg.

A XVIII. században betelepített németek Pestet és Budát csaknem német várossá tették, ekkor a Tabán is elkezdett németesedni. Az Ördögárkon túli, hegyes területre is újabb házak épültek, felettük a Gellért-hegy és Nap-hegy meredek oldalain szőlőket telepítettek, azokkal együtt pincék is épültek.

Az Ördögárkon át több kis híd és keskeny büri vezetett. A házak között piac és vásárterek keletkeztek, mint a Fehér Sas tér, a Ferenc tér és Kereszt tér, amelynek névadója az a kőkereszt volt, amelynek talpazata még ma is áll.

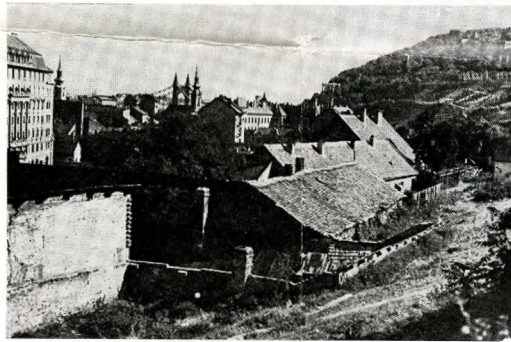
A hegyoldalon e terek közt alakult ki az a girbeurba vonalú utcák hálózata, amely a városrész későbbi híres romantikájának alaphangját megadta.

A jóhírű nap-hegyi borok és a rossz hírű, de hangulatos kiskocsmák, a Gellért-hegy oldalára felkúszó pince-sorok lassanként olyan jó és rossz hírbe keveredtek, hogy végül is a külföldieket is vonzották. A walesi herceg (VII. Edward) látogatása a Tabánban még fokozta ezt a „hírnevet”.

A Tabánnak több neve volt a történelem során. Legrégebben *Alhéviz*, szemben a Császár fürdő körüli Felhévizzel. Volt *Szent Gellért falva* és *Kis Pest*. A törökök még *Debaghane*- vagyis *Tímártelepnek* nevezték, a fürdők meleg vizét felhasználó tímárok, bőrkikészítők nagy száma miatt. Az Ördögárok neve a török időkben — a Nagykovácsi eredetre utalva ötörökök *Kovacsindan gelen szu* vagyis Kovácsi patak, illetve *Tobák szuju* volt. Maga a *Tabán* név a *Debaghane*, az idebetelepített, illetve a törökök elől idemenekült al-dunai szerbektől ered és *Tabahonnak* hangzott. Így vált a Tabán török-szerb nevű településsé, amelyből a magyarok elmenekültek, s helyükbe rácok és németek települtek.

A magyarok visszatérése, a budai Vár közelsége megszorította a település magyar lakosságát, de az még sokáig „Ráczváros” maradt, mivel itt is — miként Szentendre, Pomáz lakói is — megőrizték ősi nyelvüket és görögkatolikus vallásukat.

Mivel a török csak dzsámiakat és fürdőket épített, lakóházakat pedig alig, elsősorban a templomok és a fürdők maradtak épségben, a lakóházak pedig a kor

divatja szerint barokk, copf, majd klasszicista stílusban épültek újjá.

De a török dzsámik is átalakultak, amint a mai Tabán Plébánia Szt. Katalinról elnevezett temploma is beolvasztotta magába az egykor Musztafa pasa dzsámijának régi falait, a szentélyét.

Két kisebb dzsámi, az egyik a Köprü pasáé, amely a hajóhídnál állott, a másik, amelynek helye a Rác-fürdő tájékán volt, nyomtalanul eltűnt. A két fürdő, a mai Rudas és Rác fürdő török része viszont megmaradt és ma is becses műemlékeink sorába tartozik.

Magának a tabáni városrésznek még hosszú ideig megmaradt szerény, szinte falusias jellege, amelyet időnként természeti csapások sújtottak. 1810-ben egy kádármester udvarából kiinduló tűzből akkora tűzvész keletkezett, amely a városrész zömét felperzselt. József nádornak nagy szerepe volt a kár elhárításában és az újjáépítésben. Neves tudósunk, Horváth István Kazinczyhoz írt egyik levelében a tűzvészről így írt:

„Virág Benedekünk a nagy égés után igen kevés napokkal Ertsi nevű mezővárosba utazott...” „El égtek nála az én 1382-dik évi Magyar Szent-Írásom is, melyet Révaim — kinek képe itten most vésetik rézbe, másolt le. El égett! s ezt leginkább bánom azon régi és új könyveim között, melyek nála hasonló sorsra jutottak...”

Virág Benedek egykori otthona az Apród utca 10 számú ház utcai szárnya a második világháború során végkép elpusztult, csupán a pince egy része maradt meg.

Az 1838-as nagy dunai árvíz ismét pusztította a dunaparti, mélyebben fekvő házak sorát. Némelyük mégis olyan állapotban maradt, hogy helyreállításra érdemek voltak. 1875. június 26-án este egy félelmetes erejű zápor úgy felduzzasztotta az Ördögárok vizét, hogy az sok házat összedöntött a patak partján.

Amikor a múlt század végé felé nagyméretű városrendezési tervek készültek, hogy azok alapján meg-

alkossák a budai körutat, egyetlen akadályt a Tabáni városrész szűk utcáiban meghúzódó apró házak jelentettek és tervezték azok elbontását. A kiírt városrendezési tervpályázatok ugyanerre a következtetésre jutottak és javasolták a Tabán lebontását. Ezért 1894-ben az Attila út és a Szarvas tér szintjét mélyebbre helyezték, a környék néhány házát lebontották. 1896-ban lebontották a Gellért-hegy tövében álló házsort, az ún. Kelenföldi sort.

A Tabán végleges lebontására csak 1932—1933-ban került sor. Az Erzsébet-híd megépülése (1903), a budai körút kiépítésének sürgető volta szükségessé tette ezt a megoldást, a munkanélküliség pedig lehetőséget nyújtott a bontási munkák olcsó elvégzésére.

Kegyetlen időszak várt a tabáni házakra. Lakóikat nem tudták új lakásokba elhelyezni, bár abban az időben sok üres bérlakás várt lakóra és a lakberek megállapítását alkudozás előzte meg. A műemléki hatóságok igyekeztek megmenteni az értékeesebb házakat, de a megmaradt műemlékek nagy részét (pl. Rác templom) a második világháború bombázásai, az itt vívott harcok tovább pusztították.

Alig valami maradt a régi, ősi városrészből. Azután az új Erzsébet-híd korszerű lejárói eltüntették a római őrtornyot és a középkori házak maradványait. Alig néhány faldarab őrizi ma az öreg városrész emlékét.

Mégis maradt néhány olyan építmény, amely még valamit megőrzött a múltból. Aránylag közel esnek egymáshoz, úgy, hogy összefoglalásuk, összekapcsolásuk, környezetük egységes kialakítása még lehetővé teszi egy olyan „Tabáni Rezervátum” megalkotását, amely keveset ugyan, de mégis szépet mutat be az utókornak.

Északról délre haladva az Ybl-féle Várbazár és a Kioszk, a testőrségi palota, az Apród utca 1—3. számú Semmelweis szülőház (ma Orvostörténeti Múzeum). A Döbrentei utca 9. számú épület, amelyhez az Apród utca felől a 10. számú Virág Benedek ház megmaradt

része csatlakozik. A Szarvas téri ún. Szarvas ház, amelynek második szomszédja a Hauszmann Alajos tervezte Attila körút 32. számú épület. Délebbre a Tabáni Plébánia templom, a Döbrentei utca 17. és 15. számú házak, a Rác fürdő és a Rudas fürdő török építményei, végül a műemlékek számítható Gellért-szobor.

Mindez nem csekély anyag ahhoz, hogy néhány üres maradt telek környezetéhez simuló beépítésével némiképp összefogható ne lenne.

Ezeket a felsorolt műemlék vagy műemlék jellegű épületeket más-más mércével kell mérnünk. Az Ybl-féle architektúra nem hasonlítható össze például a Döbrentei utca házaival, csak akkor, ha azokat a megfelelő történelmi kor keretében helyezzük. Ahogy Operaházunk műemléki értékét más mércével kell mérnünk, mint egy göcseji zsupfedele parasztház műemléki értékét a maga helyén és környezetében, építésének idejében.

Itt a Tabánban minden építmény a maga koráról, társadalmi viszonyairól, építészeti stílusairól és gazdasági viszonyairól tanúskodik. Ezért érték valamennyi a maga helyére és korába helyezve. Mindezek a történelmi változások tanúi, ezért férnek meg egymás mellett, mint ahogy összeforranak majd a megürrült „foghíjas” telkeken építendő új, korszerű épületekkel is, ha a tervező építészek kezét a jósors és tehetség fogja vezetni.

Így, csakis így születhet meg a „Tabáni Rezervátum”, amely a múlt, jelen és jövő építészetének történelmi összeforrtóságát bizonyítja.

Már megjelentek az első példák, melyek szerencsésen gyógyították be a háborús pusztítások sebeit. Ilyen a tabáni plébániatemplom előtti kis terecske modern beépítése.

Egyelőre az a feladatunk, hogy a megmaradt emlékeket megőrizzük, megvédjük, helyreállítsuk és belső részeikben korszerűvé tegyük.

Dr. Radnai Lóránt

7

5

6

1. Tabán látképe 1870 táján
A Margit-híd még nem épült meg. Balra a Szarvas tér, jobbra az elpusztult Rác templom gyönyörű toronysisakjával, középpont a Szent Katalin templom még az új toronysisak nélkül
2. Tabáni részlet a Felsőhegy utca felől, 1929
3. Tabán térképe 1870 táján
4. Virág Benedek utca az 1890-es években
5. Gyula utca. 1900-as évek
6. A lebombázott Tabán. Rác templom, Rác fürdő, 1945
7. Tabán látképe 1910 körül
8. Kőműves utca az 1890-es években
1. Vue du quartier Tabán vers 1870
2. Détail du quartier «Tabán» depuis la rue Felsőhegy. 1929
3. Carte du quartier «Tabán» vers 1870
4. Rue Virág Benedek dans les années 1890
5. Rue Gyula vers 1900
6. Le quartier «Tabán» détruit par les bombardements. Église Rác, Bain Rác, 1945
7. Vue du quartier «Tabán» vers 1910
8. La rue Kőműves dans les années 1890

8

